

سیدمحسن موسوی‌زاده

بعضی‌ها، وقتی با یک کبک پرخامه رویه رو می‌شوند. همان اول کار، می‌روند سراغ خامه‌های چرب و چیلی روی آن که برایشان از هر چیزی لذیذتر است. من هم در معرفی کتابی که برای امروز برگزیده‌ام، بدون هیچ آداب و ترتیبی، بیشتر بر بخش‌هایی از آن تمرکز کرده‌ام که برای خودم جذاب‌تر بوده‌اند.

کتاب «یادداشت‌هایی در باب چین»، نوشته باربارا تاکنم (۱۹۱۲-۱۹۸۹)، مجموعه‌ای از مشاهدات و تأملات این مورخ برجسته آمریکایی است. در سفر شش هفته‌ای اش به چین در سال ۱۹۷۲، یعنی بلافاصله پس از سفر ریچارد نیکسون به آنجا که نخستین سفر یک رئیس‌جمهور ایالات متحده به کشور دشمن بود. تاکنم، برنده جایزه پولیتزر که بیشتر به واسطه آثار تاریخی خود در مورد جنگ‌های جهانی اول و دوم شناخته می‌شود، در این کتاب غیرداستانی، با نگاهی منحصربه‌فرد و تیزبینانه، تصویری ارائه می‌دهد از زندگی روستایی و شهری چین، در طول انقلاب فرهنگی دوران مائو تسه تونگ (رئیس کمیته مرکزی حزب کمونیست چین)، تحولاتی که از ۱۹۶۶ تا ۱۹۷۶، یعنی آخرین سال حیات مائو، طول کشید. این کتاب یکی از اولین آثار است که یک غربی درباره چین پس از دودمان چینگ (۱۶۴۴-۱۹۱۲) نوشته است.

دیدار مائو و نیکسون

در سال‌های اخیر، هم‌زمان با رشد خیره‌کننده اقتصادی چین، همواره این پرسش مطرح بوده که رشد اقتصادی این کشور از چه زمانی آغاز شده است. چگونه جانشینان مائو امپریالیسم ستیز توانستند زمینه رشد تولیدات صنعتی و ورود محصولات این کشور به بازارهای جهانی را فراهم کنند؟ پاسخ سریعی که برخی افراد به این پرسش‌ها می‌دهند این است که آن‌ها میراث مائو را که به‌گمان ایشان انزواطلب بود، کنار گذاشتند و همین کار سبب شد که چین بتواند رشد اقتصادی سریعی داشته باشد. اما نگاهی به کتاب «یادداشت‌هایی در باب چین»، نشان می‌دهد که واقعیت با این پاسخ‌ها تفاوت دارد.

تاکنم، در فصلی به نام «اگر مائو سال ۱۹۴۵ به واشنگتن می‌آمد»، به تلاش‌های مائو برای ارتباط با آمریکایی‌ها در سال ۱۹۴۵ اشاره می‌کند. در این سال، مائو از آمریکا درخواست کرده بود که به ایالات متحده برود تا بتواند با فرانکلین روزولت، رئیس‌جمهور وقت آن کشور، دیدار کند. به‌گفته نویسنده، اگر چنین اتفاقی روی می‌داد، با توجه به اینکه روی کار آمدن مائو در آینده محتمل بوده است (او از سال ۱۹۴۹ عملاً نفر اول کشور خود شد)، از بسیاری تنش‌های بین آمریکا و چین پیشگیری می‌شد. تاکنم، در این بخش، از مائو، برخلاف تصور رایج، یک شخصیت عمل‌گرا ترسیم کرده است.

همچنین، نویسنده، با اشاره به دغدغه حفظ استقلال کشور در بین چینی‌ها در طول سده‌های گذشته، انزواگرایی چینی‌ها در برهه‌های مختلف را اصلاً ناشی از این دغدغه نمی‌داند. به‌گفته تاکنم، با این حال، از آنجایی که موقعیت ژئوپلیتیک چین امکان انزواگرایی را به این کشور نمی‌دهد، این سیاست در عمل به ضرر چین تمام شده بود. او، به عنوان مثال، به جنگ‌های تریاک و شکست چین استناد می‌کند. «جنگ تریاک» عنوان مشترک دو جنگی است که در اواسط قرن نوزدهم میلادی به دنبال اختلافات بازرگانی میان بریتانیا و چین رخ داد. این اختلافات سبب درگرفتن جنگ تریاک نخست (۱۸۳۹-۱۸۴۲) و جنگ دوم تریاک (۱۸۵۶-۱۸۶۰) شد. این درگیری‌ها و حوادثی که در سال‌های میانی پیش آمد باعث تضعیف دودمان چینگ شد و چین را وا داشت که برای جبران مافات به تجارت با دیگر کشورهای جهان روی بیاورد. آگاهی از این واقعیت که انزواگرایی چین به نفع این کشور و البته غرب نیست و دیگر فضای بین‌الملل با دوران جنگ‌های تریاک فرق کرده است سبب شده که دو طرف، در اوایل دهه ۱۹۷۰، به سمت حل اختلافات حرکت کنند. بدین ترتیب، این کتاب به درستی نشان می‌دهد که وارثان مائو اصلاحات اقتصادی خود را در بستری انجام دادند که او پیش‌تر فراهم کرده بود. بستری که زمینه‌ساز ایفای نقش چین در معادلات جهانی شد. در بخش‌های دیگری از این کتاب، تاکنم، همچنین، نشان می‌دهد که فرهنگ چینی چگونه پشتوانه‌ای برای اصلاحات اقتصادی در چین بوده است. نویسنده، راهکارهای چین برای افزایش مشارکت مردم در امور اجتماعی را نیز به درستی نشان داده است. او، در فصلی به نام «آنچه تغییر کرده و آنچه تغییرناپذیر است» درخت‌کاری گسترده را یکی از مهم‌ترین سیاست‌های چین می‌داند. در همین فصل، شیوه سنتی حمل‌ونقل در چین را سبب اتلاف وقت و افزایش هزینه‌ها ذکر می‌کند و البته یادآور می‌شود که، از آنجا که این شیوه سبب اشتغال هزاران نفر شده، مدرن‌سازی سیستم حمل‌ونقل ممکن است به بیکاری بسیاری از افراد بینجامد. تاکنم، در فصل «حومه‌ها»، می‌گوید

که کشاورزی افق‌آبدی چین است و وجود مزارع مختلف چهره زیبایی به این کشور داده است و سیاست صنعتی کردن و پراکنده ساختن صنایع در حومه شهرها تجاوزه به این زیبایی است.

«یادداشت‌هایی در باب چین»، نوشته باربارا تاکنم، ترجمه محمدرضا مرادیان، نشر گمان، ۱۲۰ صفحه، ۱۲۰ هزار تومان.

با اشک‌هاش دفتر خود را نمود کرد
ذهنش ز روضه‌های مجسم عبور کرد
در خود تمام مرثیه‌ها را مرور کرد
شاعر بساط سینه‌زدن را که جور کرد

احساس کرد از همه عالم جدا شده ست
در بیت‌هاش ماثم به پا شده ست
در اوج روضه خوب دلش را که غم گرفت
وقتی که میز و دفتر و خود کار دم گرفت

وقتش رسیده بود به دستش قلم گرفت
مثل همیشه رخصتی از محتشم گرفت
باز این چه شورش است که در جان واژه‌هاست
شاعر شکست خورد و طوفان واژه‌هاست

سیدحمیدرضا برقی

«پیکار علیه ظالمان پیشه‌ماست»*

شعر عاشورایی، از مرثیه‌سرایی تا ظلم‌ستیزی

آثاری از کاظم‌علی (۱۳۷۵)

کرد. از این زاویه، شعر عاشورایی را می‌شود به دو دسته تقسیم کرد: دسته اول مرثیه با رویکرد صرف به وقایع نهضت امام حسین^(ع) و دسته دیگر اشعاری که پیام و محتوای ظلم‌ستیزی این اتفاق حزن‌انگیز تاریخ شیعی را دستمایه رویکرد‌های سیاسی، اجتماعی و انقلابی قرار می‌دهد و به واقع عاشورا را تنها در مرثیه خلاصه نمی‌کند و آن را بستری برای جنبش‌های آزادی‌خواهانه و مبارزه با بی‌عدالتی و ستم‌ورزی می‌داند.

هشت سال دفاع مقدس راهم نباید از یاد برد که به دلیل مفاهیم مشترک بین حوادث این دوران و حادثه عاشورا در افزایش کفایت و البته کیفی شعر عاشورایی بسیار اثرگذار بود و امروز شعر عاشورایی در پیوند با ادبیات دفاع مقدس، فصلی جدید در شعر و ادبیات فارسی پدید آورده است.

* مصراع‌ی است از محمدرضا سهرابی نژاد.

و چون مراسم عزاداری به شعر عاشورایی نیاز داشت، این نوع شعر شور و اوج بیشتری گرفت؛ از این روست که محتشم کاشانی را «پدر مرثیه‌سرایی ایران» نیز می‌دانند. البته در دوره‌های بعد با شاعرانی رویه روییم که در کنار مرثیه‌سرایی نگاهی عارفانه به ماجرای کربلا دارند. مانند عمان سامانی در «گنجینه‌الاسرار»، نثر تریزی در «آتشکده» و صفی‌علیشاه در «زبده‌الاسرار».

در آغاز این یادداشت نوشتیم که در کنار وجه عزاداری و مرثیه‌سرایی شعر عاشورایی، موضوعاتی چون ظلم‌ستیزی و مبارزه با ستم‌نیز همیشه از درون مایه‌های اصلی این نوع شعر بوده و موجب پرباری و پرشماری شعرآیینی یا گرایش عاشورایی شده است. به ویژه از عصر پهلوی دوم و سال‌های پیش از انقلاب، به دلیل ماهیت ظلم‌ستیزانه این انقلاب، مفاهیم این جنبشی نهضت‌حسینی به‌طور جدی به عرصه شعر عاشورایی راه پیدا

پوشیده نیست. ترکیب بند معروف «باز این چه شورش است که در خلق عالم است» برای یادآوری نام او در هر محرم کافی است. این شعر او، که هر ساله در کتیبه‌های فراوانی بر در و دیوار شهرانامیان می‌شود، خبر از محرم می‌دهد و یادآور فصل عزاداری برای مصیبت ابا عبدالله^(ع) است. هم‌زمان با محتشم و پس از او، شاعران بسیاری در نثرای سیدالشهدا^(ع) و یاران او سروده‌اند، اما همچنان این نام محتشم است که سرآمد است.

شعر عاشورایی را می‌شود به سه دوره زمانی پیش از صفویه، دوره صفویه تا انقلاب، و پس از انقلاب تقسیم کرد. دوره پیش از صفویه، اشعار پراکنده‌تر و کم‌حجم‌تر بود. در دوره حاکمیت شیعه صفوی، واقعه عاشورا - به عنوان بزرگ‌ترین اتفاق تاریخ تشیع - پیش از هر زمانی جدی گرفته شد و عزاداری در قالب آیین‌های متفاوت شکل گرفت. در همین دوران بود که مرثیه‌سرایی و منقبت‌خوانی رشد چشمگیری پیدا کرد.

علیرضا حدیدی

اگر بگوییم شعرآیینی - به مفهوم مدح و مرثیه - با شعر عاشورایی هویت پیدا کرد، سخنی به‌گراف نگفته ایم. شعر عاشورایی به این‌گونه ادبی جان داد؛ این نوع، نه تنها به این دلیل که با مهم‌ترین رخداد شیعی نسبت دارد، که به دلیل محتوای ظلم‌ستیزانه و کارکردهای سیاسی و انقلابی آن، فرصت تولید آثار بیشتری را فراهم کرده است و پرشمارترین اشعار حوزه ادبیات آیینی، بی‌گمان، متعلق به ادبیات عاشورایی است.

شاید به همین دلیل است که اول محرم را، علاوه بر روز ادبیات آیینی، روز بزرگداشت محتشم کاشانی - هم‌نام که شهرت محتشم کاشانی بر کسی

گر ندارد اشک تا آبی به لب‌هایش نهد
چشمه چشم‌رباب از سوز جان خشکیده است

سیدفضل‌الله قدسی

آه از مهمان نوازانی که در دشت بلا
میزبان سیراب و کام میهمان خشکیده است
دامن مادر چو دریا صغرش چون ماهی است
کام ماهی بر لب آب روان خشکیده است
نازم این همه که عباس آید از دریا ولی
آب‌پر دوش است و لب‌ها همچنان خشکیده است

بر لب دریا لب دریا دلان خشکیده است
از عطش دل‌ها کباب است و زبان خشکیده است
کربلا بستان عشق است و شهادت ای دریغ
کز سموم تشنگی این بوستان خشکیده است
سوزی بی‌آبی اثر کرده ست بر اهل حرم
هر طرف بینی لب‌پیر و جوان خشکیده است

مریم محبی

اگر پرسش این باشد که برای شناخت و آگاهی یافتن از شخصیت زندگی امام حسین^(ع) بهترین کتاب کدام است، باید این‌گونه پاسخ داد که مستندترین آن، در روزگار انبوهی روایات و همه‌اطلاعات، که همگان را هدف قرار می‌دهد و راه‌نشر و درز آن نیز فراوان است، و وقتی پای اسطوره‌ها - که به شدت در معرض تحریف‌اند - در میان باشد خیال و خرافه به راحتی می‌توانند در اصل ماجرا نفوذ کنند، و راه اغراق و مبالغه باز است و بسیاری از حرف و حدیث‌ها صرفاً کارکرد هنری و زیبایی‌شناسی دارند و ساخته و پرداخته توده آدمیان‌اند، بدون تردید، باید به سراغ آثاری رفت که مبتنی بر اسناد باشند، و چه سندی بهتر از سند مکتوب؟! «روایت گل‌سرخ» برگزیده‌ای است از حکایات امام حسین^(ع) در متون کهن فارسی که مؤلف آن تمام تلاشش را برای اتکا به اسناد معتبر کرده است، و شاید همین را باید مهم‌ترین ویژگی آن دانست. نمودی از این تلاش وافر همین‌که مهدی الماسی، گردآورنده این مجموعه، برای این کار به سراغ صد عنوان از متون کهن فارسی (از قرن چهارم تا دوران قاجار) رفته است

زندگی و شخصیت امام حسین^(ع) در متون نثر کهن فارسی

راویان گل‌سرخ

بهترین متون کهن فارسی هستند و هرکدام به دلیلی محل رجوع، «تاریخ طبری» یا «تاریخ الامم والملوک» ابوجعفر محمد بن جریر طبری یکی از کهن‌ترین منابع در زمینه قیام عاشورا است و تصاویر زنده‌ای از واقعه عاشورا ترسیم می‌کند. ترجمه کتاب معتبر «الفتوح» ابن‌اعثم که مشتمل است بر سخنان و خطبه‌های امام حسین^(ع)، «روضه‌الشهداء» ملاحسین واعظ کاشفی سبزواری که یکی از منابع رایج و نافذ در مجالس و مناظر است، «جلاء‌العیون» ملا محمد باقر مجلسی که در آن فقیه مشهور شیعه زندگانی چهارده معصوم را روایت می‌کند.

هرکدام از این روایات‌ها و داستان‌ها عباد عاطفی و سیاسی و اجتماعی زیادی دارند و هزار حرف و بند و عبرت که انتخاب را بسیار دشوار می‌کند؛ بنابراین، چنان‌که الماسی نیز در مقدمه کتابش ذکر کرده است، ذوق شخصی در گزینش متون تأثیرگذار بوده است. ویژگی مهم دیگر «روایت گل‌سرخ» این است که ترتیب کتاب‌هایی که جزو منابع بوده‌اند و «ناسخ‌التواریخ» میرزا محمد تقی خان کاشانی، آثاری که بسیاری از آن‌ها در زمره

مرگ مؤلفان آن‌هاست، نکته‌ای که برای آن دسته از خوانندگان که مشتاق و پیگیر روند تحول و تطور نثر فارسی از قرن چهارم تا دوران قاجار هستند خوشایند است.

مؤلف کتاب در بخشی از «مقدمه» چنین نوشته است: «حکایات و روایات حسینی و عاشورایی در متون کهن فارسی نمایی دیگر از فرهنگ عاشورا در آثار مکتوب است که شامل موضوعات و مفاهیمی نظیر تولد امام، روابط و سخنان پیامبر اکرم^(ص) درباره امام حسین^(ع)، سیر و سلوک شخصی امام حسین^(ع) در خلوت و جلوت، ماجراهای واقعه عاشورا، حوادث تاریخی پس از عاشورا، و بازماندگان واقعه و... است. غیر از متون کهن فارسی، از دیرباز هزاران حدیث و نقل خیر و روایت و اشارت و داستان از غیرشیعیان (از حنفی‌مذاهب‌ها تا مالکی و شافعی و...) در کتاب‌ها و منابع معتبر حدیث و تفسیر و ادبیات و شعر و تذکره و تراجم و رجال و دایرة‌المعارف و سفرنامه‌ها و عرفان در باب سیدالشهدا و واقعه عاشورا ثبت و ضبط و نقل شده است. حتی در برخی از کتاب‌ها که به لحاظ موضوعی

«روایت گل‌سرخ» برگزیده حکایات امام حسین^(ع) در متون کهن فارسی، به‌کوشش مهدی الماسی، نشر سوره مهر، ۲۸۰ صفحه، ۹۰ هزار تومان.